

Проф. др ТОМИСЛАВ ЖУГИЋ

ОПШТЕ И ПОСЕБНО У ПРОУЧАВАЊУ ГОЛОГ ОТОКА

Зашто опште и посебно у разматрању ове теме? Разлога има више. Скрећемо пажњу само на нека од њих; по нашем мишљењу, најбитнија.

Ријеч је, прво и у првом реду, о научноистраживачким разлозима, а затим, или још више од тога, о питањима методолошког карактера изучавања овог сложеног проблема, који није само југословенски, поготово не у садашњем времену, времену двадесетог вијека. Свијет је више него икада раније постао међузависан у сваком погледу. Нема нити једног мјеста, нити једног питања на земљиној кугли које не буди интересовање свих за све. Поготово када је ријеч о таквим темама као што је сукоб Југославије и СССР-а 1948. године, сукоб Давида и Голијата. Зато на њега реагује и званична и међународна јавност, малих и великих земаља. Примјера за то има доста, како у литератури тако и у медијима, који су, као и увијек, овакве сукобе исполитизирали у намјери да их изманипулишу они који су стајали иза интереса тих медија. Није потребно да ово даље детаљишемо, с обзиром на околност да су у форми грађе објављивани овакви текстови у свим земљама, нарочито оним међусобно највише супротстављеним. И данас, толико година касније, читамо такве текстове и у нашим медијима, наравно од страних аутора и преведене на наш језик. Тако оно што називамо општим у овој теми расправе постаје дио и посебног - када је у питању наша замља, али и онда када су у питању друге земље које на сличан начин преносе и објављују овакве опште, односно глобалне текстове.

Указаћемо и на још једну битну карактеристику комплекса овог питања, коју смо назвали методолошком а која указује како и на који начин понекад посебно, дакле национално, прераста у опште и глобално. И за ово ћемо навести макар један примјер. Наша дојучера-

шња национална историја, која се предавала и предаје у свим школама и на факултетима, обухватала је простор такозване друге Југославије; у хронолошком смислу то је вријеме и изградње нашег новог друштвеног система у Југославији. Само узгред ћемо навести да је у томе периоду Југославија остварила висок степен економског развитка и била фактор од међународног уважавања. Данас су од те Југославије, коју смо називали и шесточланом федерацијом, остале само двије федералне јединице - Србија и Црна Гора, дакле оно што у нашем контексту треба да значи посебно или национално. Све остало је макар у теоријском смислу постало опште, иако је ријеч о јединственом процесу који се дешавао на простору јединствене, такозване друге Југославије.

Године 1948. свијет је већ био увелико подијељен на два супротстављена, да не кажемо, два антагонистичка блока: Исток и Запад. Успостављена је била и нека врста равнотеже, која се могла пореметити у корист једног блока, зависно од тога - ко је кога успио да привуче на своју страну. У ствари, било је то вријеме живота на нашој планети на ивици ни рата ни мира, на ивици свестраног страха. Југославија је била прво на Истоку одмах након завршетка Другог свјетског рата 1945. године, али јој је Запад све више чак и широм отварао своја врата, желећи је имати на својој страни.

Историјски ход Југославију је водио на сасвим трећу страну, у такозвани свијет несврстаности, који је у почетку окупљао релативно мали број земаља, близу 30, да би у једној тренутку нарастао на преко 100 земаља. У овом свијету нашле су се у првом реду земље које су до тада биле колоније или колонијални доминиони са такозваног црног континента. Пошто је Југославија била један од оснивача овог покрета, који није желио бити ни на Истоку ни на Западу, па су га у складу са овдашњом терминологијом називали Трећим блоком, као да је свијету мало блокова, био је то разлог више да као таква буде интересантна и за Исток и за Запад. Овај несврстани свијет све више је постајао фактор такозване глобалне општености у контексту разматране теме. Зато би било занимљиво ову тему дубље изучавати. Са становишта подијељеног свијета, несврстаност је оптуживана са обје стране: Запад је сматрао да је овај свијет под покровитељством или утицајем Истока који га је иначе помагао, па и стимулисао ослободилачку борбу до тада колонијалних народа или пак оних земаља које су се жељеле отргнути испод утицаја Запада. На другој страни, Исток је оптуживао несврстани свијет да у исту раван ставља империјализам Запада који се супротстављао таквим претензијама несврстаног свијета и његовој ослободилачкој борби коју је Исток издашно помагао.

Као што смо напријед означили, сукоб Југославије и СССР-а 1948. године отвара и читаву лепезу, опет глобалних, опет, дакле, општих питања, као што су на примјер: однос капитализма и социјализма са

становишта теорије конвергенције; да ли се ова два међусобно супротстављена система могу један другом приближити и без "непомирљиве борбе" која је најављивана и са једне и са друге стране. Данас се отвара питање различитих путева у социјализам, који није привилегија само СССР-а и само Југославије, иако су ове двије земље лансирале различите моделе социјализма: државни-реални социјализам у СССР-у, и самоуправни-социјализам "са људским ликом" у Југославији. Општа тема отвара и многа друга, не мање важна, питања: однос великих и малих у смислу "бича божјег". Поставља се заиста питање реалне равноправности у дијалогу великих и малих. У истом смислу отвара се и питање односа богатих и сиромашних. Свједоци смо, нарочито у последње вријеме, да се политички притисак богатих врши економским санкцијама у односу на мале. Данас је под санкцијама преко 30 земаља у свијету, међу којима је наравно и Југославија. Тако мали често бивају приморани да мисле као велики. У сваком случају, и ова тема може да буде предмет посебног истраживања. Ми на Балкану смо посебно то добро схватили кроз историју, јер је Балкан проглашаван "ничијом земљом" и "буретом барута", што је био основни мотив, у ствари оправдање великих за бескрупулозне интервенције на овом простору, углавном на штету балканских народа. И данас је, вољом великих, овај простор проглашен реметилачким фактором мира у Европи, а то значи и у свијету, јер, поновимо још једном, свијет је све више недјељив. Ко је то раније схватио мање је имао проблема са историјом.

Општост наведене теме огледа се, најзад, и у односу партија у међународном радничком покрету и посебно комунистичких партија. И овдје је "истина" била привилегија већих партија на штету оних малих. Задуго су оцјене међународног комунистичког центра из Москве биле обавезујуће за све остале компартије како на Истоку тако и на Западу. Као класичан примјер наводимо КП Француске. Коментари тамошњих медија на ову тему слични су као јаје јајету. Ни ово није тешко документовати бројним примјерима, а није се у свим земљама тзв. народне демократије мислило на исти начин о сукобу Југославије и СССР-а 1948. године. О томе говоре исконструисани процеси безмало у свим овим земљама: у Албанији - Коча Дзодзе, у Бугарској - Трајче Костов, у Мађарској - Ласло Рајк, у Пољској - Гомучка, у Чешкој - Слани итд. Сви су они били високи функционери у својим партијама и сви су оптужени за шпијунажу у корист Југославије. Није прилика да овдје наводимо још бројне примјере у којима је под истом оптужницом страдало много више комуниста неистомишљеника. Било је то грубо кршење права на слободно мишљење, које је једно од темељних права у документима Уједињених нација. Оваквим понашањем била је угрожена истина људи који су имали другачије мишљење од официјелног мишљења у сукобу Југославије и СССР-а 1948. године. Такозвани "слободни свијет" затворио је очи пред овим насиљем. Готово

да није било ни симболичних протеста против овако грубих кршења људских права.

Када се пређе на такозвани терен ове глобалне теме, на такозвано национално у општем, онда можемо констатовати да ова тема доскора није апсолутно обрађивана. Историчари су били приморани да се ослањају само на званична партијска документа, а ова су била веома идеологизирана. Као примјер наводимо неке оцјене које су се чуле на Петом конгресу КПЈ 1948. године у Београду:

Пети конгрес констатује да је критика у писмима ЦК СКП(б) и Резолуцији Информбироа о стању у КПЈ нетачна, неправилна и неоправдана; да ЦК КПЈ није напустио учење марксизма-лењинизма, него да, напротив у основи правилно примјењује учење марксизма-лењинизма на конкретне услове Југославије.

Пети конгрес КПЈ констатује да су, и поред нетачних оптужби и поменутих размимоилажења, вођство КПЈ и КПЈ остали у свему вјерни принципима међународне пролетерске солидарности и јединства антисоцијалистичког демократског фронта. Да се агресивна и хегемонистичка политика СССР-а нарочито испољила према Социјалистичкој Југославији. Влада СССР-а заоштрила је међународну ситуацију тиме што је успоставила империјалистичку хегемонију над низом независних европских држава.

Ови партијски ставови често су били промовисани у научне закључке у нашој најранијој литератури која се бавила овим питањима. Чак је истицано да ниједан од оних који су се изјаснили за Резолуцију Информбироа, дакле за кривњу Југославије у односу на СССР, или ако хоћете Тита у односу на Стаљина, није био осуђен на смрт. Хтјело се рећи да није било насилне смрти такозваних информбировача који су пролазили кроз ислједне затворе и чамили на Голем отоку, који је постао метафора људског мучилишта попут Јасеновца, Дахауа, Аушвица или такозваних Стаљинових гулага. Морамо констатовати да историчари нијесу имали никакву документацију о страдањима неистомишљеника. А они који су били ослобођени - по правилу нијесу о том питању хтјели или смјели ријеч да проговоре. Слика страдања ових људи била је много суровија. О томе се сазнало прво преко мемоарских записа логораша, а од скора и преко аутентичне документације која је, заиста у ограниченом обиму, стављена на увид за научна истраживања. То је резултирало бројним књигама у којима се чак и у детаљима говори о страхотама којима су били изложени ови паћеници. Посебно се апострофира такозвана Петрова рупа, из које је изашао само заиста мали број људи. Према истраживањима Милинка Стојановића, таквих људи данас нема у животу ни десет. Исти аутор у својим документарним књигама опширно говори о логорским мучењима и сталним људским понижавањима, о затворским тортурама. Најзад наводи и списак убијених или умрлих под мукама, уз напомену "да ће

проћи много времена док се дефинитивно не закључе спискови кажњених, осуђиваних, умрлих и убијених голооточана из Црне Горе" (Голооточка трилогија, књига III, стр. 501, Бгд, Стручна књига 1994). Овај аутор се иначе бави страдалницима највише из Црне Горе, премда има података и за Србију и друге ондашње републике Југославије. Но, у сваком случају и то подручје би требало детаљно проучити, како би се добила комплексна слика општег сукоба између Југославије и СССР-а 1948. године. У том смислу ваља поздравити одлуку руских власти да се ова документација стави на коришћење научним истраживачким радницима. Имамо информацију да се припрема тротомно издање грађе о овом сукобу, што ће помоћи да се он сагледа са свих аспеката, да се оцртају ликови појединаца који су обиљежили ово вријеме, било као позитивне или негативне личности. Једноставно речено, погрешно би било овај сукоб сводити на сукоб два култа личности - Стаљина и Тита, каквих је тенденција било нарочито у руској историји.

Није нам познато да је међународна јавност осуђивала режиме који су у Југославији онога времена тако рећи на сваком кораку кршили људска права. Но, и ово је тема која заслужује посебна и темељна научна истраживања, како би се испунила и ова бјелина у историографији, како општој тако и посебној.

На крају мога саопштења желим да скренем пажњу како се ово опште и посебно, у теоријском смислу, преламало на појединачно, под којим појмом подразумејем мој дурмиторски крај. Покушаћу да одговорим на питања: колико је било логораша са овог подручја и ко су они били са становишта професије, политичког опредељења и старосног узраста; кад су почела прва хапшења; како су прошли на Голом отоку и да ли су оставили записе о томе; најзад, шта се све збило са њима када су били пуштени на слободу и како су све то преживљавале њихове породице. Трудићу се да акцентирам и поједине личности, поготову оне које су се у вријеме ослободилачког рата 1941-1945. и у првим годинама ослобођења налазиле на истакнутим положајима. При свему овоме поћи ћу од чињенице да је ово било такозвано подручје на коме је заживјела Партизанска дурмиторска република, да је ово подручје у ослободилачком рату дало бораца и учесника антифашистичког отпора око 2500 и 16 народних хероја.

Нијесмо могли утврдити кад су престала хапшења са овог подручја. Има доста записа о животу ових логораша, који су објављивани у штампи и мемоарима.

Питање живота логораша на слободи је посебно питање ове теме и као такво врло је слабо обрађено у било ком виду литературе. Зна се само да се према њима гајило подозрење, да су тешко могли да се поново укључе у живот како би обезбиједили егзистенцију себи и својој породици. Било је, међутим, случајева да су неки од њих врло брзо добијали друштвено повјерење, па чак и запажење друштвене по-

ложаје. Остаје да истраживачи утврде како је то једнима теже, а другима много лакше успијевало. Хтјели смо рећи да ни ово питање није довољно изучено и да ће бити потребно да се организују својеврсне анкете међу њима, како би се дошло до тачних података. На сличан начин биће потребно обрадити и питање положаја и уопште друштвеног третмана њихових породица, поготово у вријеме док су се ови налазили на издржавању казне. Ми и данас имамо сазнања о појединачним случајевима ових породица, али је методолошки неприхватљиво таква сазнања уопштавати.

Много је лакше писати о појединачним истакнутим личностима са овог простора и њиховом држању у условима голооточких понижавања. Међу њима издваја се личност Вељка Жижића, генерал-лајтанта, прослављеног команданта у НОР-у и врховног војног тужиоца ЈНА, др Обрена Благојевића, професора универзитета, државног и савезног функционера Вељка Крстајића, Годора Срдановића и других. Вељко Жижић је одбио да поднесе тужбе против својих другова који су неправедно оптужени за издају. Иако је упорно одбијао да изговори било коју ријеч на ову тему, ипак се о његовом херојском држању практично зна све, јер су га сапатници сачували у таквом сјећању.

Неће бити замјерено да као сљедећу личност поменем мога рођака Игњата Жугића, који је својим обимним рукописом, додуше још необјављеним, описао голооточку голготу. Има ту доста података о његовом личном животу, страдања у њемачким концентрационим логорима, али много више о животу свих ових страдалника. Приликом хапшења, као и за читаво вријеме проведено на Голом отоку, био је подвргнут разним мучењима и тортурама. Одређиван је у групу која је радила најтеже послове уз стално злостављање. Оптужен је за руског шпијуна, због чега је био осуђен на 20 година затвора и пет година губитка грађанских права. Због свега тога два пута је покушавао да изврши самоубиство.

Интересантно је да се мање пише о Голом отоку у другим бившим југословенским републикама. Вјероватно је то због тога што их је на Голом отоку било далеко мање из ових република него из Црне Горе. Изузетак чине Словенци: Земљар, Хорват, Јездшек и други, који пишу о страдањима на Голом отоку.

Први докуменат објављен у иностранству о злочинима по затворима и логорима у Југославији усвојен је на Конгресу мира у Варшави децембра 1950. Он је од стране југословенских емиграната дат као прилог о терору титоиста у Југославији.

У свијет су споро продирале вијести о логору на Голом отоку и збивањима у њему. У иностраној штампи више се писало на Истоку него на Западу о Голом отоку. Зато се морао дозволити неки увид из пропагандних разлога у логоре у којима су чамили информбировци.

Због тога је комисија Централног комитета прихватила и позвала Социјалистичку странку Француске да пошаље своју делегацију, да обиђе Голи оток. Они су то учинили новембра 1951. године. Делегацији су показани неки павиљони, кухиња, и омогућен јој је разговор са неколико за то припремљених и одабраних кажњеника. Они су били пристожно обучени и научени за давање одговора. Тиме је била обманута свјетска јавност. О томе се много писало у неким дневним листовима на Западу, који су се држали антисовјетског курса у политици (М. Стојановић, *Голооточка историја*, књига прва, стр. 398/399).

Разматрана тема на нашем округлом столу има, дакле, пуно научно и друштвено оправдање и не само са становишта постепеног и сталног освајања људских права која су прокламована у бројним документима ОУН. Настојали смо да уочимо одређене теме ове цјелине и да неке од њих елаборирамо, а сматрамо да нијесмо погријешили што смо нека питања само отворили и оставили будућим генерацијама историчара да их студиозно и аналитички доведу до краја. Ова тема у цјелини је таквога научног склопа да се не може одједном и за свагда дати коначан одговор на сва питања или отворена питања. Уосталом, стара је мудрост да "пås свакоји своје бреме носи" и да ће и будуће генерације морати да одуже свој научни дуг овој значајној теми.

